

Регіоналістика. Краєзнавчі студії

DOI: 10.31376/2411-5177-2019-7-132-149

УДК 904(477.43)

Бакалець О. А., Курок О. І., Левків В. А., Бакалець О. А.

**НОВІ ЗНАХІДКИ ЧАСУ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗЕМЕЛЬ
С. ТЕРЕШОВЕЦЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Автори дослідження роблять спробу проаналізувати склад 8 монетно-речових скарбів та окремих знахідок доби черняхівської культури III – початку V ст. н.е., виявлених у 70-ті роки XX – на початку XXI ст. на території окремо взятої місцевості – с. Терешовець Хмельницького р-ну Хмельницької області, показати роль римської монети в грошовому обігу краю.

Ключові слова: черняхівська культура, римська монета, слов'яни, готи, імператор, денарій, антонініан.

В усьому ареалі поширення черняхівської культури, яка існувала протягом III – початку V ст. н.е. на теренах України, вражає величезна різноманітність монетно-речових пам'яток. Поява та розповсюдження римської монети на території України тісно пов'язані з виникненням та розквітом археологічної черняхівської культури, яка була виключним явищем в історії не тільки раннього слов'янства, готів, а багатьох народів Східної Європи. У процесі формування поліетнічної культури черняхівських племен важливу роль відіграли впливи римських провінцій Причорномор'я і Подунав'я. Численні знахідки артефактів черняхівської культури за останні роки на 8 черняхівських поселеннях в околицях с. Терешовець, поєднуються із знахідками римських монет II – III ст. Аналізу цих монетно-речових скарбів присвячена стаття.

Як відомо, монетна система у Римській імперії була десятизначна. В часи карбування денаріїв римська монетна система Римської республіки базувалась на біметалізмі міді та срібла, у часи імперії – на біметалізмі золота і срібла. У досліджуваній період римська монетна система була наступною: 1 золотий ауреус = 25 денаріям = 100 сестерціям = 200 дупондіям = 400 ассам. За часу правління імператора Септимія Севера (193–211) поряд із традиційними срібними денаріями розпочалося карбування білонних антонініанів вагою від 2,5 до 5 г. Населення регіону добре орієнтувалося в цій системі та широко використовували римські монети у грошовому обігу [6, с. 13].

Сучасні вчені України В.Д. Баран [9], І.С. Винокур [10], П.І. Хавлюк, В.П. Восколуп [11], Л.Л. Залізник [3], О.Г. Погорілець, О.В. Надвірняк [14], К.В. Мизгін [13], В.С. і В.С. Морози [12], О.А. Бакалець [1; 4–8], М.Й. Ягодзинський [15] та інші дослідники виявили і дослідили близько 3500 черняхівських поселень, в тому числі понад 300 на території Поділля, понад 50 могильників та значний масив римських монет, долучилися до проблеми походження черняхівської культури, її етнічного складу. Але ще сотні черняхівських поселень не дослідженні, їх пам'ятки не атрибутовані і не ідентифіковані.

Метою нашої статті є спроба, на основі найновіших знахідок монетно-речових скарбів та окремих римських монет на землях с. Терешовець Хмельницького району Хмельницької області, показати тривалі торгово-економічні зв'язки місцевого населення доби черняхівської культури з римським світом, розкрити різноманітність монетних номіналів, які використовувалися переважно не як прикраси, а як засоби платежу та накопичення в умовах розвинутого грошового обігу. Поліетнічна за своїм характером, ця культура ввібрала в себе досягнення матеріальної та духовної культури готів, які прийшли з прибалтійських земель у кінці II ст. н.е. в степові та лісостепові землі України, східнослов'янських землеробських племен III – поч. V ст. н.е. [6, с. 10].

Як відомо, основою господарства місцевих черняхівських племен було орне землеробство на чорноземних ділянках вздовж невеликих річок, осіле скотарство (розведення великої рогатої худоби, свиней, коней, птиці), ремесла (гончарство, обробка дерева, кості, заліза,

бронзи) та активний товарний і грошовий обмін з сусідніми місцевими слов'янськими, готськими племенами, із римськими провінціями [3, с. 374 – 380].

Об'єктом нашого дослідження є 8 черняхівських поселень III – IV ст. та антське поселення V – початку VII ст., які в різний час були виявлені навколо річок Ворона та Жилочка, початки яких виходять із західних земель с. Терешовець, що розташоване на височині, а також монетно-речові скарби III – початку V ст. н.е.

Р. Ворона тягнеться напівдугою вздовж південних низинних кордонів терешовецьких полів (переважно чорноземів) на відстані 9 – 10 км, відділяючи їх від лісових та польових угідь сіл Пархомовець та Ярославки. Р. Жилочка бере початок у східній частині с. Тиранівка Хмельницького району, протікає великою долиною вздовж північних околиць сіл Шпиченці, Редвенці, Терешівці близько 15 км, а на сході терешовецьких полів зливається із р. Вороною в одне русло річки, яка за 0,5 км, поблизу с. Ярославки, впадає у р. Бужок – притоку Південного Бугу. Луки, плантації жовтих ірисів та нижню південно-східну частину терешовецьких земель в народі прозвали «Гнилою». Саме у цій місцевості було виявлено найбільшу кількість давніх поселень землеробів та різних артефактів (**Рис. 1**).

Перші дослідження дослов'янських та раньослов'янських поселень навколо с. Терешівці розпочалися у 70-х роки ХХ ст. У 1973 р. директор Меджибізького музею-фортеці М. Ягодзінський за 1,5 км на захід від с. Ярославка, в урочищі «Терешовецькі поля», з правого боку від устя р. Ворони і клиновидного підвищення, яку місцеве населення називало «Борисовий горб» (де колись страчували злочинців), виявив групу черняхівських та зарубинецьких поселень. Загальна протяжність всього масиву поселень тягнулася у довжину на 450 – 500 м, ширина – 100 м. На поверхні виявлено велику кількість ліпної кераміки оранжевого кольору, сірої лощеної посуду, виготовленої на гончарному крузі (**Рис. 2**) [15, с. 63 – 64].

У 2019 р. на цьому місці нами було виявлено два броди через р. Ворона, вони вели до старого лісу і до с. Ярославка Летичівського району. Тобто в разі небезпеки черняхівці мали змогу сховатися від небезпеки у лісі чи вести обмін із іншими жителями Побужжя.

Протягом 2016 – 2019 рр. нами були проведені дослідження місцевості вздовж лівого берега р. Ворона від її витоків на заході с. Терешівці на відстані до 10 км до її злиття з р. Жилочка на сході. Потім було проведено огляд полів вздовж правого та лівого берега р. Жилочка із сходу до заходу на відстані близько 9 км [8, с. 176 – 177].

На південно-західних терешовецьких полях виявлено сліди 5 черняхівських поселень. Перше – розташоване поблизу укріпленого земляного городища V – початку VI ст. н.е. часу існування Антської держави (його діаметр становить 90 м) на лівому березі витоків р. Ворона. У 2016 р., окрім великої кількості фрагментів ліпного та гончарної кераміки на поселенні та на території городища, виявлено декілька залізних наконечників до стріл, бронзова птахоподібна фібула, срібні денарії імператорів Марка Аврелія (161–180), Коммода (180–196), імператриці Кріспіни – дружини Коммода, бронзова накладка до портупей римського легіонера з головою богині війни (**Рис. 3**), п'ятипальчаста лита бронзова фібула (**Рис. 4**) [2].

У 2019 р. в лісі, між селами Бахматівці та Терешівці на правому березі р. Ворона, виявлено фрагменти ліпного та гончарного посуду черняхівського типу (поселення № 2), 8 бронзових прикрас у вигляді кілець, на яких наявні потовщення у вигляді кульок, бронзова фігурка коня із сідлом, бронзова сокирка та срібні римські денарії II ст. н.е.: Адріана (117–138) – 1, Антоніна Пія (138–161) – 3, Марка Аврелія (161–180) – 2, Коммода (180–192) – 1, Фаустини Старшої (141–161) – 1. (**Рис. 5**). Стан збереження речей та монет добрий [1; 2].

Третє черняхівське поселення III – IV ст. н.е. було виявлене у 2017 р. за 2,5 км на південний схід біля р. Ворона. Воно розміщене на площі приблизно 300 м², із сходу захищене болотом та невеликою річкою – притокою р. Ворони, яка тече від південної окраїни села на відстані 3,5 км. На поселенні виявлено значний масив фрагментів ліпного та гончарного посуду темно-сірого та світло-жовтуватого кольорів, три різних за формою залізні наконечники для стріл, бойова залізна сокира, вістря до списа, залізний ніж і декілька керамічних пряселців (**Рис. 6; 7**) [1; 8].

Черняхівські поселення № 4, 5, 6 були частково описані у звіті за 1973 р. директора Меджибізького музею-фортеці М. Ягодзінського [15]. Але автор описав та ідентифікував лише зразки ліпної та гончарної кераміки і місця розміщення поселень.

У 2017 р. на цих поселеннях було виявлено 12 срібних денаріїв римських імператорів: Антоніна Пія (138–161) – 2, Марка Аврелія (161–180) – 4, Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія – 1, Коммода (180–196) – 3; Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217) – 1; 2 глиняні прясельця, круглу скляну бусину зеленого кольору, 4 бронзові фібули різної форми, бронзовий хрестик з отвором на верхньому кінці, залізну ручку (**Рис. 8; 9; 10**). На нашу думку, присутність хрестика свідчить про те, що після визнання римським імператором Костянтином Великим у 319 – 325 рр. християнства як державної релігії, у IV ст. християнами могли стати не тільки римляни, але і представники черняхівської культури – ранні слов'яни, готи, гепіти та сармати. Можна також припустити, що хрестик разом із монетами та фібулами могли бути придбані під час одного із варварських походів на прикордонні провінції Риму – Дакію чи Фракію.

Під час чергового огляду вказаних черняхівських поселень влітку 2019 р. нами були виявлені чотири десятки фрагментів ліпного та гончарного посуду, переважно темно-сірого кольору (денця, вінця, ручки, стінки мисок, глечиків, амфор) (**Рис. 11; 12**), бронзовий литий денарій імператора Траяна (98 – 117) з побитим отвором (ймовірно місцева підробка), бронзова пластинка–заготовка розміром 25 x 20 мм, дугоподібна спинка залізної фібули без пружинки, залізне шило з загостреними кінцями (довжина 65 мм, діаметр близько 4 мм), залізне вістря для стріли з розплесканими кінцями (65 x 20 мм), ріжуча частина залізного ножа (**Рис. 13**).

У 2016 р. на лівому березі р. Жилочка, поблизу впадіння в неї річечки Черниш, біля Верхнього ставу (на захід до с. Шпичечці), виявлено сліди черняхівського поселення № 7. В одному місці було виявлено оригінальний за своїм складом монетно-речовий скарб, що складався із 100 римських срібних денаріїв та антонініанів другої половини I – III ст. н.е. У комплексі були присутні також золота лунниця вагою 1,2 г, 2 бронзові топорики, срібна (обламана) і бронзові фібули, бронзовий ключ та срібний перстень із червоним камінцем (**Рис. 14**). Монети датуються від часу правління імператора Тіта (79–81) до Клавдія II Готського (268–270), тобто від кінця I до другої половини III ст. н. е. У скарбі присутні 74 денарії імператорів: Тіта (79–81) – 2; Траяна (98 – 117) – 1; Адріана (117–138) – 2; Антоніна Пія (138–161) – 12; Марка Аврелія (161–180) – 10; Фаустини Старшої – 5; Фаустини Молодшої – 6; Луція Вера (161– 169) – 3; Луцілли – дружини Луція Вера – 2; Коммода (180–196) – 14; Кріспіни – дружини Коммода – 1; Дідія Клара – дочка Дідія Юліана (193) – 1; Септимія Севера (193 – 211) – 5; Юлії Домни – дружини Септимія Севера – 2; Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217) – 2 і 26 антонініанів: Каракалли (211–217) – 1; Александра Севера (222–235) – 2; Максиміна I Фракійця (235 – 238) – 1; Гордіана III (238 – 244) – 6; Філіпа I Араба (244 – 249) – 4, Отацилії Севера (244 – 249) – 3, Траяна Деція (249 – 251) – 1, Требоніана Галла (251 – 253) – 1, Галлієна (253 – 268) – 3, Солоніни – дружини Галлієна (253 – 268) – 2, Клавдія II Готського (268 – 270) – 2. Скарб розійшовся по руках. Комплекс міг бути закладений в землю у 70–80-х III ст. н.е. [1; 2]. Скарб розкриває весь спектр римського нумізматичного матеріалу кінця I – другої половини III ст. (**Рис. 15**)

У 2019 р., поблизу Верхнього ставу, виявлено ще 10 римських монет III ст. н.е.: 4 антонініани імператорів: Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217) – 1 (вага 5,01 г, діаметр 24 мм) у відмінному стані; Філіппа I Араба (244–249) – 2 (вага 2,61 г, діаметр 25 мм та 3,2 г, діаметр 25 мм) у доброму стані; Отацилії Севера (244– 249) – 1 (вага 2,65 г, діаметр 22 мм) у доброму стані. У скарбі були присутні 6 срібних денаріїв імператорів: Септимія Севера (193–211), лемісний денарій сірого кольору – 1 (вага 2,54 г, діаметр 18 мм); Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217), срібні денарії різних років карбування у доброму стані – 3 (вага 2,38 г, 2,32 г, 2,40 г, діаметр усіх монет 18 мм; Гети (111–112), срібний денарій – 1 (вага 3,20 г, діаметр 20 мм) (**Рис.16; 17**). Склад скарбу свідчить про активне використання римських монет місцевим черняхівським населенням у III ст. в грошовому обігу як засіб платежу і накопичення [1; 2]

За два кілометри на схід від вище описаного поселення, з лівого боку у 2018 р. місцевий житель виявив ще одне черняхівське поселення (№ 8). На площі 200 x 80 м виявлені фрагменти ліпної та гончарної кераміки сірого та оранжевого кольорів. На поселенні виявлено бронзову лунницю, кільце-ключ, бронзову птахоподібну фібулу, срібні денарії Тіта (79 – 81), Траяна (98 – 117), Антоніна Пія (138 – 161), Марка Аврелія (161–180), Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія, Коммода (180 – 192), Александра Севера (221– 235), срібний денарій вагою 2,38 г, діаметром 19 мм; антонініан Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217) (Вага 5,01 г, діаметр 24 мм), антонініан Галієна (253–268) та ½ грецької монети з зображенням Горгони Медузи та портрета Олександра Македонського (підробка). Монети витерті, що свідчить про тривале їх використання у грошовому обігу кінця II – III ст. **(Рис. 18)**[2].

Отже, аналіз підйомного археологічного та нумізматичного матеріалу, здійснений в ході експедицій 70-х рр. XX – початку XXI ст. на території земель с. Терешівці Хмельницького району Хмельницької області, чисельні знахідки римських монет I – III ст., бронзової пластики, залізних знарядь праці і зброї, великої кількості фрагментів ліпної та гончарної кераміки на 8 черняхівських поселеннях вздовж річок Ворона та Жилочка, переконують в тому, що на території досліджуваного нами регіону проживали племена черняхівської та антської культур – готи та ранні слов'яни. Менш чітко в нашому регіоні простежується етнокультурні елементи, залишені сарматським та дако-фракійським населенням.

По-друге, в усьому ареалі черняхівської землеробської культури вражає величезна різноманітність речових та монетних пам'яток. Наявні археологічні та нумізматичні матеріали дають підстави стверджувати про існування тут центрів гончарного та монетного виробництва, зокрема лиття бронзових та свинцевих «лемісних» підробок римських денаріїв.

По-третє, пізньочерняхівські племена добре володіли умінням виготовлення різних видів кераміки на гончарному крузі, переважно темно-сірого кольору. Традиційними керамічними виробами були горщик, глечик, миска, друшляк і кружка.

По-четверте, зв'язки з Причорномор'ям та римськими провінціями сприяли поширенню у побуті черняхівських племен привізних амфор, прикрас із бронзи, срібла, золота, кольорового скла та інших специфічних виробів.

По-п'яте, племена черняхівської культури знали місцеву ювелірну справу, виготовляли та виливали у формах різні бронзові вироби (нами зафіксовані десятки фібул різної форми – дугоподібні, арбалетні, птахоподібні), що підтверджують численні монетно-речові скарби на території земель с. Терешовець.

По-шосте, присутній у зафіксованих нами 9 монетно-речових скарбах монетний матеріал включає основні римські номінали: срібні денарії I - III ст. та антонініани III ст. римських імператорів чи їх дружин кінця I – III ст. Із зафіксованих нами 125 римських монет I - III ст. н.е. перше місце займають тезаврації імператора Антоніна Пія (18 одиниць), друге – імператорів Марка Аврелія та Коммода (по 17 одиниць), третє – імператора Каракалли (Марка Аврелія Антоніна)(9 одиниць), четверте - імператриці Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія (8 одиниць), п'яте – імператриці Фаустини Молодшої - дружини Марка Аврелія, імператорів Септимія Севера та Гордіана III – по 6 монет, шосте – імператора Галієна (4 одиниці). 1,2 чи 3 денаріями або антонініанами представлені у нашому дослідженні інші імператори та членами їх родин. В цілому нами зафіксовані римські монети 26 імператорів, що свідчить про популярність цих монет серед представників черняхівської культури та широке їх використання у грошовому обігу кінця II – IV ст. н. е. **(Див. дод. Таблиця 1).**

По-сьоме, знахідки литої п'ятипальчастої бронзової фібули (яка в історичній літературі датується V - VI ст.), залізних наконечників до стріл різної форми, бронзова накладка до портупей римського легіонера з головою богині, знайдені на території і біля залишків земляних валів укріпленого земляного городища, свідчать про історичний зв'язок місцевого слов'янського черняхівського населення III - IV ст. із слов'янами, які проживали в межах Антської держави в кінці IV – на початку VII ст. н.е.

По-восьме, виявлення та введення до наукового обігу інформації про три із восьми монетно-речових терешовецьких скарбів, у яких присутні 26 срібних антонініанів римських імператорів: Каракалли (Марка Аврелія Антоніна) (211–217), Александра Севера (222–235), Максиміана I Фракійця (235 – 238), Гордіана III (238 – 244), Філіпа I Араба (244 – 249), Отацилії Севера (244–249), Траяна Деція (249 – 251), Требоніана Галла (251 – 253), Галлієна (253–268), Солоніни – дружини Галлієна (253 – 268), Клавдія II Готського (268 – 270) за об'ємом кількісного та якісного матеріалу, входять у п'ятірку найбільших знахідок римських антонініанів, виявлених у різний час на території Хмельницької області.

По-дев'яте, основою господарства місцевих черняхівських племен було орне землеробство на чорноземних ділянках вздовж невеликих річок таких як Ворона, Жилочка – приток р. Бужок, осіле скотарство (розведення великої рогатої худоби, свиней, коней, птиці), ремесла та активний товарний і грошовий обмін з сусідніми місцевими племенами та з римськими провінціями.

По-десяте, аналіз складу монетно-речових скарбів, виявлених навколо с. Терешівці, доводять тривалі торгово-економічні зв'язки місцевого населення доби черняхівської культури з римським світом, розкривають різноманітність монетних номіналів, які використовувалися переважно не як прикраси, а як засоби платежу та накопичення в умовах розвинутого грошового обігу.

1. Авторський опис О. Бакальця. – 10 с.
2. Авторський опис В. Левківа. – 2 с.
3. Археологія України. Курс лекцій /За ред. Л.Л. Залізняка. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 504 с.
4. Бакалець О.А. Археологічні пам'ятки Барської землі Поділля: за музейними матеріалами (IV тис. р. до н.е. – VI ст.) // Історичні студії суспільного прогресу. – 2014. – № 1. – Глухів. – С. 63–74.
5. Бакалець О. А. Поселення черняхівської культури II – III ст. н. е. в урочищі «Золотий ключ» поблизу с. Митки Барського р-ну Вінницької області // Зб. тез III Міжнародної конференції. – Вінниця, 2014. – С. 6–10.
6. Бакалець О.А. Знахідки римських монет II – IV ст. на поселеннях черняхівської культури // НумізMATика і фалеристика. – № 3 за 2019. – С. 10 – 15.
7. Бакалець О. А. Глинські скарби з Калиновського р-ну Вінницької області 80-х років XX ст. із фондів Вінницького державного обласного краєзнавчого музею та приватної колекції /О.А. Бакалець, В. О. Шапринський//Тези доповіді Міжнародного фахового семінару 26 вересня 2019 р. «Проблеми і перспективи нумізматики античної та римської доби на теренах Південно-Східної Європи», присвяченого пам'яті В. О. Анохіна. – Меджибіж, 2019. – С.18 – 20.
8. Бакалець О.А. Село Терешівці Хмельницького району: крізь призму століть (за письмовими та скарбовими джерелами)/О.А. Бакалець, Ю.О. Бакалець, Б.О. Бакалець //Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність. Хмельницький. 2017. – С.171– 179.
9. Баран В. Д. Черняхівська культура. – К., 1981. – 264 с.
10. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н.е. – К.: Наукова думка, 1972. – 178 с.
11. Восколуп В.П. Археологічна розвідка в басейні річки Рову /В.П. Восколуп, П.І. Хавлюк //Тези доповідей і повідомлення вісімнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 25–27.
12. Мороз В.С., Мороз В.С. Римська монета на Поділлі і Південно-Східній Волині //Зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». – Бар –Вінниця – Київ, 2014. – С. 230 – 238.
13. Мизгін К.В. До питання про джерела потраплення римських монет до населення черняхівської культури /К.В. Мизгін //Археологічні студії. – Вип.4. – Київ-Чернівці, 2010. – С. 58 – 66.
14. Надвірняк О. А., Погорілець О. Г. Римські сестерції //Тези доповіді IV Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». – Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2016. – С. 17 – 21.
15. Ягодзинський Михайло Йосипович (1923–2008): історик, археолог, музейник /Упорядник А.М. Трембійський. Передмова О.Г. Погорілець. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. – С. 63 – 64.

Авторы исследования сделали попытку проанализировать состав 8 монетно-вещественных кладов и отдельных находок времени черняховской культуры III – начала V вв. н.э., найденных в 70-е годы XX – в начале XXI в. на территории отдельно взятой местности – с. Терешовец Хмельницкого района Хмельницкой области, показать роль римской монеты в денежном обращении края.

Во всём ареале распространения черняховской культуры, которая развивалась на протяжении III – начала V в. н.э. на территории Украины, поражает большое разнообразие монетно-вещественных памятников. Появление и распространение римской монеты на территории Украины сильно связаны с возникновением и развитием археологической черняховской культуры, которая была исключительным явлением в истории не только раннего славянства, готов, а многих народов Восточной Европы.

Современные учёные Украины В.Д. Баран [9], И.С. Винокур [10], П.И. Хавлюк, В.П. Восколул [11], Л.Л. Железняк [3], О.Г. Погорелец, О.В. Надвирняк [14], К.В. Мызгин [13], В.С. и В.С. Морозы [12], О.А. Бакалец [1; 4–8], М.Й. Ягодзинський [15] и другие исследователи нашли и исследовали около 3500 черняховских поселений, в том числе 300 на территории Подолья, больше 50 могильников и значительный объём римских монет, соприкасались с проблемой происхождения черняховской культуры, ее этнического состава. Целью нашей статьи есть попытка на основе новейших находок монетно-вещественных кладов и отдельных находок римских монет на землях с. Терешовец, показать длительные торгово-экономические связи местного населения черняховской культуры с римским миром, показать разнообразие монетных номиналов, которые использовались не как украшения, а как средства платежа и накопления в условиях развитого денежного обращения. Объектом нашего исследования есть 8 черняховских поселений III – IV вв. и антское поселение V – начала VII в., которые в разное время были найдены около рек Ворона и Жилочка, источники которых исходят в западных землях с. Терешовцы, а также монетно-вещевые клады III – IV вв.

Анализ подёмного археологического и нумизматического материала, выявленного в ходе экспедиций 70-х гг. XX – начала XXI в. на территории земель с. Терешовцы Хмельницкого района Хмельницкой области, множественные находки римских монет I – III вв., бронзовой пластики, железных орудий труда и оружия, большого количества фрагментов лепной и гончарной керамики на 8 черняховских поселениях около местных рек, подтверждает факт, что на территории исследуемого нами региона жили племена черняховской и антской культур – готы и ранние славяне.

Выявленные археологические и нумизматические материалы дают почву для утверждения о наличии здесь центров изготовления керамики и монетного производства, литья бронзовых фибул, иголок, разных украшений, «лемисных» підделок римских денариев. Познечерняховские племена хорошо владели умением изготовления разных видов керамики на гончарном круге. Традиционными керамическими изделиями были горшок, глек, миска, друшлак и кружка. Связи с Причорноморьем и римскими провинциями способствовали появлению в быту черняховских племен привозных амфор, украшений из бронзы, серебра, золота, разноцветного и других специфических товаров.

Из зафиксированных нами 125 римских монет I – III вв. н.э. первое место занимают тезаврации императора Антонина Пия (18 единиц), другое – императоров Марка Аврелия и Коммода (по 17 единиц), третье – императора Каракалла (Марка Аврелия Антонина) (9 единиц), четвертое – императрицы Фаустины Старшей – жены Антонина Пия (8 единиц), пятое – императрицы Фаустины Младшей – жены Марка Аврелия, императоров Септимия Севера и Гордиана III – по 6 монет, шестое – императора Галлиена (4 единицы). В целом нами зафиксированы римские монеты 26 императоров, что свидетельствует о популярности этих монет среди представителей черняховской культуры и о широком их использовании в денежном обращении в конце II – IV вв. н. э.

Ключевые слова: черняховская культура, римская монета, славяне, готы, император, денарий, антониниан.

The article analyzes coins from 8 mint treasures and archeological finds of Chernyakhiv culture of the III – V centuries A.D. Coins were found in the village Tereshovets (Khmelnitsky region) in the 1970s – 2000s. Findings reflect the level of distribution of the Roman coin in the region.

Chernyakhiv culture is a unique phenomenon in the history of Slavs, Goths and many other peoples of Eastern Europe. Roman coins of the II – III centuries appear on the territory of Ukraine precisely at the time of Chernyakhiv culture spreading and flourishing.

V. D. Baran, I.S. Vynokur, P.I. Havlyuk, V.P. Voskolup, L.L. Zaliznyak, O.H. Pogorilets, O.V. Nadvirnyak, K.V. Myzghin, V.S. and V.S. Moroz, O.A. Bakalets, MY Yahodzynsky are well-known researchers of archeological sites of this culture. They explored about 3,500 Chernyakhiv settlements, more than 50 burial grounds and a large array of Roman coins.

Archaeologists have discovered centers of pottery and coin production. The local population was falsifying Roman denarii. Researchers have discovered 125 Roman coins I – III centuries A.D. in 9 mint treasures, namely: the thesaurus of Emperor Antoninus Pius (18 units), Emperors Mark Aurelius and Commodus (17 units each), Emperor Caracalla (Mark Aurelius Antoninus) (9 units), Empress Faustina the Elder (8 units) Empress Faustina the Younger, Emperors Septimus Severus and Gordian III (6 coins each), Emperor Gallien (4 units) and others.

Also, archaeologists have identified 26 silver antonians of the Roman emperors: Caracalla (Mark Aurelius Antoninus) (211–217), Severus Alexander (222–235), Maximinus Thrax (235–238), Gordian III (238–244), Philip the Arab (244–249), Otacilia Severa (244–249), Trajan Decius (249–251), Trebonianus Gallus (251–253), Gallienus (253–268), Solanin – Gallienus' Wife (253–268), Claudius Gothicus (268–270).

The discovered treasures by volume of quantitative and qualitative material are among the five largest finds of Roman Antoninians, discovered at different times in the territory of Khmelnytsky region.

Keywords: Chernyakhiv culture, Roman coin, Slavs, Goths, emperor, denarius, antoninian.

1. Avtors'kyj opys O. Bakal'tsia. – 10 s.
2. Avtors'kyj opys V. Levkiva. – 2 s.
3. Arkheolohiia Ukrainy. Kurs leksij /Za red. L.L. Zalizniaka. Navchal'nyj posibnyk. – K.: Lybid', 2005. – 504 s.
4. Bakalets' O.A. Arkheolohichni pam'iatky Bars'koi zemli Podillia: za muzejnyy materialamy (IV tys. r. do n.e. – VI st.)//Istorychni studii suspil'noho prohresu. – 2014. – № 1.– Hlukhiv. – S. 63–74.
5. Bakalets' O. A. Poselennia cherniakhivs'koi kul'tury II – III st. n. e. v urochyschi «Zolotyj kliuch» poblyzu s. Mytky Bars'koho r-nu Vinnyts'koi oblasti //Zb. tez III Mizhnarodnoi konferentsii. – Vinnytsia, 2014. – S. 6–10.
6. Bakalets' O.A. Znakhidky rym's'kykh monet II – IV ct. na poseleenniakh cherniakhivs'koi kul'tury //Numizmatyka i falerystyka. – № 3 za 2019.– S. 10 – 15.
7. Bakalets' O. A. Hlyns'ki skarby z Kalynovs'koho r-nu Vinnyts'koi oblasti 80-kh rokiv KhKh st. iz fondiv Vinnyts'koho derzhavnoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu ta pryvatnoi koleksii /O.A. Bakalets', V. O. Shapryns'kyj//Tezy dopovidni Mizhnarodnoho fakhovooho seminaru 26 veresnia 2019 r. «Problemy i perspektyvy numizmatyky antychnoi ta rym's'koi doby na terenakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy», prysviachenoho pam'iaty V. O. Anokhina. – Medzhybizh, 2019. – S.18 – 20.
8. Bakalets' O.A. Selo Tereshivtsi Khmel'nyts'koho rajonu: kriz' pryizmu stolit' (za pys'movymy ta skarbovymy dzherelamy)/O.A. Bakalets', Yu.O. Bakalets', B.O. Bakalets' //Materialy naukovoï istoryko-kraieznavchoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Khmel'nychchyna: istoriia ta suchasnist'. Khmel'nyts'kyj. 2017. – S.171–179.
9. Baran V. D. Cherniakhivs'ka kul'tura. – K., 1981. – 264 s.
10. Vynokur I.S. Istoriia ta kul'tura cherniakhivs'kykh plemen Dnistro-Dniprovs'koho mezhyrichchia II–V st. n.e. – K.: Naukova dumka, 1972. – 178 s.
11. Voskolup V.P. Arkheolohichna rozvidka v basejni richky Rovu /V.P. Voskolup, P.I. Khavliuk //Tezy dopovidej i povidomlennia visimnadtsiatoi Vinnyts'koi oblasnoi istoryko-kraieznavchoï konferentsii. – Vinnytsia, 1998. – S. 25–27.
12. Moroz V.S., Moroz V.S. Rym's'ka moneta na Podilli i Pivdenno-Skhidnij Volyni //Zb. materialiv III Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Bars'ka zemlia Podillia: ievropejs'ka spadschyna ta perspektyvy staloho rozvytku». – Bar – Vinnytsia – Kyiv, 2014. – S. 230 – 238.
13. Myzghin K.V. Do pytannia pro dzherela potraplen' rym's'kykh monet do naseleennia cherniakhivs'koi kul'tury/ K.V. Myzghin //Arkheolohichni studii. – Vyp.4. – Kyiv-Chernivtsi, 2010. – S. 58 – 66.
14. Nadvirniak O. A., Pohorilets' O. H. Rym's'ki sestertsii //Tezy dopovidi IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Aktual'ni problemy numizmatyky u systemi spetsial'nykh haluzej istorychnoi nauky». – Medzhybizh – Pereialav-Khmel'nyts'kyj – Kropyvnyts'kyj – Kyiv, 2016. – S. 17 – 21.
15. Yahodzyns'kyj Mykhajlo Josypovych (1923–2008): istoryk, arkheoloh, muzejnyk /Uporiadnyk A.M. Trembits'kyj. Peredmova O.H. Pohorilets'. – Khmel'nyts'kyj: PP Mel'nyk A.A., 2011. – S. 63 – 64.

Таблиця 1. Кількісний розподіл римських монет із терешовецьких черняхівських поселень

№ п/п	Римський цезар, імператор чи імператриця	Дати правління	Кількість	Місце
1	Тіт	79– 81 рр.	3	
2	Марк Траян	98–117 рр.	3	
3	Адріан	117 –138 рр.	3	
4	Антонін Пій	138–161 рр.	18	I
5	Фаустина Старша - дружина Антонія Пія	138–161 рр.	8	IV
6	Марк Аврелій	161–180 рр.	17	II
7	Фаустина Молодша - дружина Марка Аврелія	161–180 рр.	6	V
8	Луцій Вер	161–169 рр.	3	
9	Луцилла - дружина Луція Вера	161–175 рр.	1	
10	Коммод	177– 192 рр.	17	II
11	Кріспіна – дружина Коммода	180 – 196 рр.	2	
12	Дідія Клара (дочка Дідія Юліана)	193 р.	1	
13	Септимій Север	193–211 рр.	6	V
14	Юлія Домна - дружина Септимія Севера	193 р.	2	
15	Каракалла (Марк Аврелій Антонін)	196 –217 рр.	9	III
16	Гетта	211–212 рр.	1	
17	Север Александр	222 –235 рр.	3	
18	Максимін I Фракієць	235 – 238 рр.	1	
19	Гордіан III	238 –244 рр.	6	V
20	Філіпп I Араб	244 –249 рр.	2	
21	Траян Децій	349 –251 рр.	1	
22	Требоніан Галл	251 – 253 рр.	1	
23	Отацилія Север	244 – 249 рр.	3	
24	Галлієн	253–268 рр.	4	VI
25	Солоніна - дружина Галлієна	253 –268 рр.	2	
26	Клавдій II Готський	268–270 рр.	2	
	Всього: 26 імператори та члени їх родин	79 - 270 рр.	125	

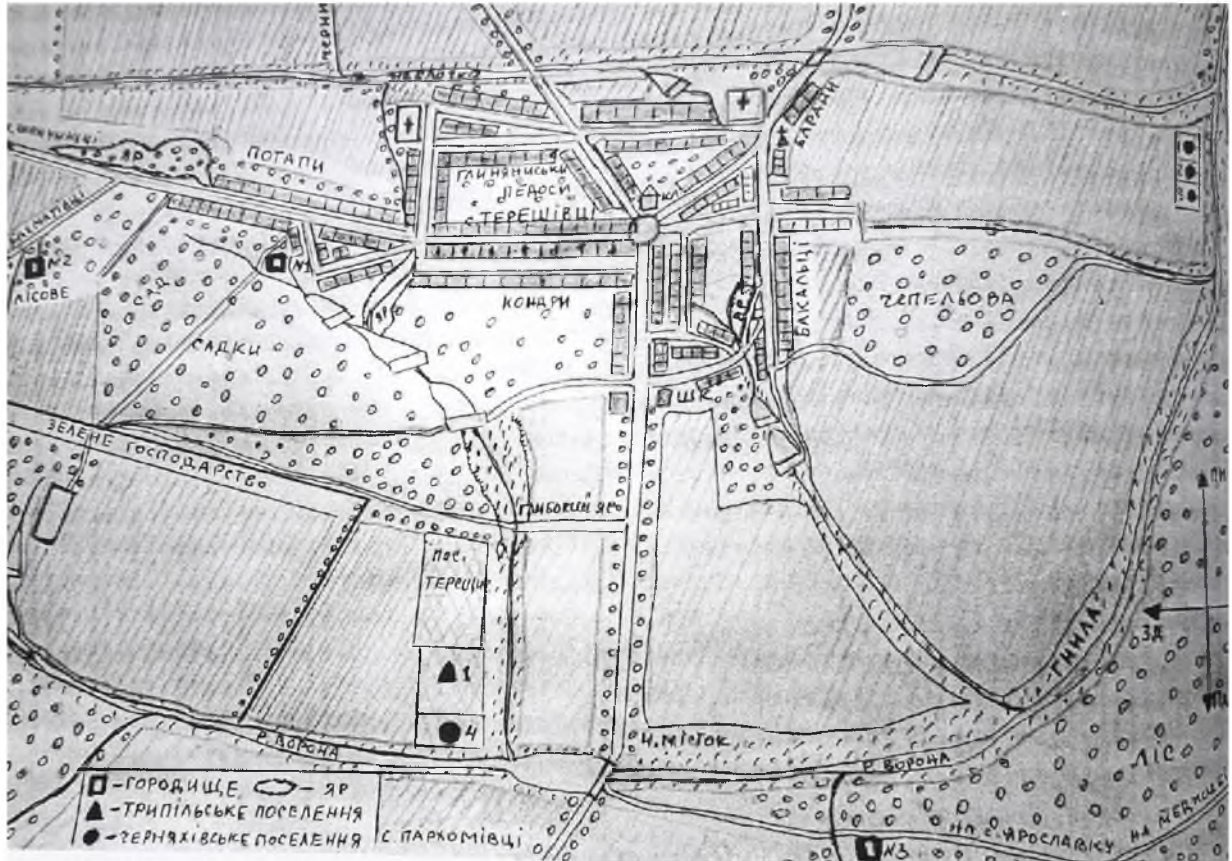

Рис. 1. Карта с.Терешовець, його земель, городищ та давніх поселень

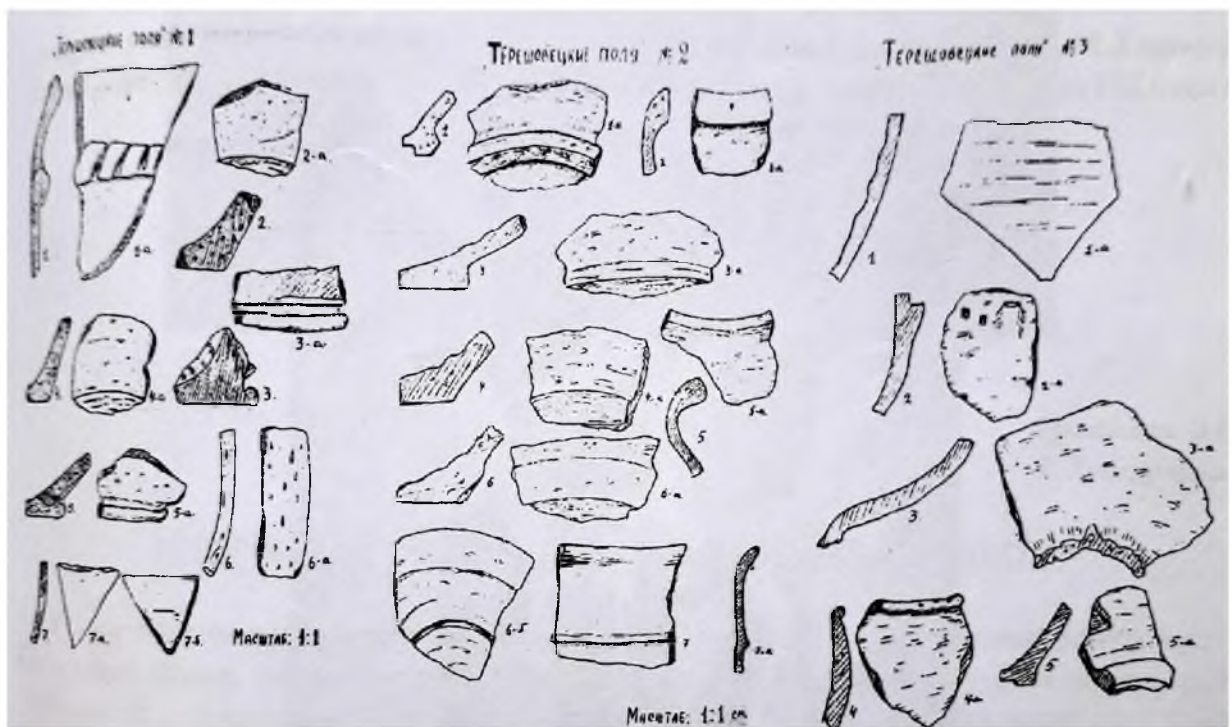

Рис. 2. Знахідки фрагментів кераміки на Терешовецьких полях (за археологічним звітом М. Ягодзінського 1973 р.)

Рис. 3. Бронзова вставка до портупей римського легіонера з головою римської богині із черняхівського поселення, виявленої поблизу раньослов'янського городища V- початку VII ст. н. е.

Рис. 4. П'ятиальчаста бронзова фібула із раньослов'янського городища V- початку VII ст. н.е., розміщеного за 1 км від західної країни с. Тершовець

Рис. 5. Бронзові вироби (фігурка коня, наручні, нашийні прикраси, амулет, ажурна бляшка, долото - жолобок) з черняхівського поселення № 2, розміщеного за 3 км на Схід від с. Терешівці в межиріччі злиття річок Ворона та Жилочка

Рис. 6. Бойова залізна сокира та верхівка списа із черняхівського поселення № 3

Рис. 7. Фрагменти ліпної та гончарної кераміки з черняхівського поселення № 3, розміщеного за 2,5 км на південь від с. Терешівці (2018 р.)

Рис. 8. Римські денарії II ст. н. е., бронзова прикраса круглої форми та керамічне прясельце із черняхівського поселення № 4

Рис. 9. Знахідки бронзові фібули, хрестик з отвором для підвішування, фрагмент пряжки, римські срібна та мідна монети III ст. н.е. на території черняхівського поселення № 5 поблизу с. Терешівці Хмельницького району

Рис. 10. Бронзові фібули, кусочки свинцю, римські денарії Марка Аврелія та Коммода, бронзове кільце із печаткою, скляна бусинка круглої форми з отвором, залізна проколка із черняхівського поселення № 6

Рис. 11. Фрагменти гончарної кераміки (миски, глечика, горщика, друшлака) з черняхівського поселення № 5 за 3 км від с. Терешівці (2019 р.)

Рис. 12. Фрагменти гончарної сірої кераміки з черняхівського поселення № 6 за 3,5 км на схід від с. Терешівці (2019 р.)

Рис. 13. Знахідки на черняхівському поселенні № 4 влітку 2019 р.: лемісний денарій імператора Траяна (98-117) з пробитим отвором; спинка залізної дугоподібної фібули; залізна проколка із тонким та товстим кінцями; залізний наконечник до стріли; бронзова пластинка – заготовка; частинка залізного ножа

Рис. 14. Срібні денарії, перстень із червоним каменем, бронзові пряжки, кільце та дві монети з черняхівського № 7

Рис. 15. Частина скарбу римських срібних денаріїв та антонініанів, знайдених на черняхівському поселенні № 7 поблизу р. Жилочки за 1,5 км на північ від с. Тершівці

Рис. 16. Срібні денарії імператорів Каракали (211-217) - 1-3, Гетти (211- 212) - 4, Септимія Севера (244-249) – 5 з черняхівського поселення № 7

Рис. 17. Срібні антонініани, виявлені на черняхівському поселенні № 7: імператор Філіп I Араб - 1, 3, імператриця Отацилія Севера - 2, Каракалла (Марк Аврелій Антонін) (211-217) (Вага 5,01 г, діаметр 24 мм), 2019 р.

Рис. 18. Римська імперія, Коммод (180-196), денарій із черняхівського поселення № 8. Вага 2,1г, діаметр 18 мм. С. Терешівці Хмельницький р-н Хмельницької області, 2018 р.

Рисунки підготовлені за наступними виданнями:

1. Авторський опис О. Бакальця. – 10 с.
2. Авторський опис В. Левківа. – 2 с.
3. Археологія України. Курс лекцій /За ред. Л.Л. Залізняка. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 504 с.
4. Бакалець О.А. Археологічні пам'ятки Барської землі Поділля: за музейними матеріалами (IV тис. р. до н.е. – VI ст.)//Історичні студії суспільного прогресу. – 2014. – № 1.– Глухів. – С. 63–74.
5. Бакалець О. А. Поселення черняхівської культури II – III ст. н. е. в урочищі «Золотий ключ» поблизу с. Митки Барського р-ну Вінницької області //Зб. тез III Міжнародної конференції. – Вінниця, 2014. – С. 6–10.
6. Бакалець О.А. Знахідки римських монет II – IV ст. на поселеннях черняхівської культури //НумізMATика і фалеристика. – № 3 за 2019.– С. 10 – 15.
7. Бакалець О. А. Глинські скарби з Калиновського р-ну Вінницької області 80-х років XX ст. із фондів Вінницького державного обласного краєзнавчого музею та приватної колекції /О.А. Бакалець, В. О. Шапринський//Тези доповіді Міжнародного фахового семінару 26 вересня 2019 р. «Проблеми і перспективи нумізматики античної та римської доби на теренах Південно-Східної Європи», присвяченого пам'яті В. О. Анохіна. – Меджибіж, 2019. – С.18 – 20.
- 8.Бакалець О.А. Село Терешівці Хмельницького району: крізь призму століть (за письмовими та скарбовими джерелами)/О.А. Бакалець, Ю.О. Бакалець, Б.О. Бакалець //Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність. Хмельницький. 2017. – С.171– 179.
9. Баран В. Д. Черняхівська культура. – К., 1981. – 264 с.
- 10.Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н.е. – К.: Наукова думка, 1972. – 178 с.
11. Восколуп В.П. Археологічна розвідка в басейні річки Рову /В.П. Восколуп, П.І. Хавлюк //Тези доповідей і повідомлення вісімнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 25–27.
12. Мороз В.С., Мороз В.С. Римська монета на Поділлі і Південно-Східній Волині //Зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку». – Бар –Вінниця – Київ, 2014. – С. 230 – 238.

13. Мизгін К.В. До питання про джерела потраплення римських монет до населення черняхівської культури/ К.В. Мизгін //Археологічні студії. – Вип.4. – Київ-Чернівці, 2010. – С. 58 – 66.
14. Надвірняк О.А., Погорілець О.Г. Римські сестерції //Тези доповіді IV Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». – Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2016. – С. 17 – 21.
15. Ягодзинський Михайло Йосипович (1923–2008): історик, археолог, музейник /Упорядник А.М. Трембіцький. Передмова О.Г. Погорілець. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. – С. 63 – 64.

© Бакалець О. А., Курок О. І.,
Левків В. А., Бакалець О. А., 2019

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2019 р.